

PAPER DETAILS

TITLE: Eski Türk yazitlarından çağdas Türk lehçelerine "tapa" edati

AUTHORS: Abdullah YILDIRIM

PAGES: 265-278

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1149360>

Eski Türk yazıtlarından çağdaş Türk lehçelerine “*tapa*” edatı**Abdullah YILDIRIM¹****APA:** Yıldırım, A. (2020). Eski Türk yazıtlarından çağdaş Türk lehçelerine “*tapa*” edatı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 265-278. DOI: 10.29000/rumelide.752341.**Öz**

Edatlar, tek başlarına anlamı olmayan, fiil ya da isim soylu kelimelerle beraber kullanıldığında anlam kazanan görevli sözcüklerdir. Edatlar yapıları yönünden; isim kökenli edatlar ve fiil kökenli edatlar olmak üzere ikiye ayrılır. İsim kökenli edatlar, isimlere eklenen durum ve iyelik eklerinin zamanla kalıplaşması sonucu oluşur. Fiil kökenli edatlar ise fiil köklerine zarf-fiil ekleri getirilerek oluşturulur. Türk dilinin ilk yazılı kaynakları yoluyla tanıkladığımız edatlar, oluşum yönleri göz önüne alındığında, yazılı kaynaklar öncesine giden dönemler içerisinde oluşturulmuş yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Köken olarak isim ya da fiil durumundaki bu görevli sözcükler, Türk dilinin tarihî dönemlerinde çeşitli din ve öğreti temelinde gelişen metinler aracılığıyla cümle içerisinde isim, sıfat, zarf ve bağlaç olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle, eldeki yazı Türk dilinin yazıtlar dönemi olarak bilinen Orhon Türkçesi metinlerinde ilk kez tanıklanan *tapa* ifadesinin sahip olduğu görünüme dayalı değerlendirmelerden hareketle oluşturulmuştur. Bu çalışmada, fiil kökenli, *tap*-“bulmak” fiilinden türeyen *tapa* “-e doğru, -e karşı” edatı üzerinde durulmuştur. Öncelikle *tapa* edatı, eski Türk yazıtlarından başlanarak tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri özelinde incelenerek genel bir tarama yapılmıştır. Daha sonra *tapa* edatının tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki fonetik şekilleri ve kullanım biçimleri ilgili örnekler verilerek sunulan örnekler doğrultusunda *tapa* edatının tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durum ekleri ile beraber kullanım biçimleri ve geçirdiği fonetik şekiller ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Edat, *tapa*, tarihî Türk lehçeleri, çağdaş Türk lehçeleri**The “*tapa*” postposition from old Turkish inscriptions to contemporary Turkish dialects****Abstract**

Postpositions are words that don't have meaning alone and gain meaning used with verbs and nouns. There are two types of postpositions; noun postpositions and verb-basis postpositions. Noun origin postpositions are formed by adding possessive suffixes to the names. Verb origin postpositions are formed by adding verb suffixes to the verbs. The postpositions that we witnessed the through the first written sources of the Turkish language appear as structures that were formed in the periods before the written sources. These words, which are originally in the form of nouns or verbs, have functions as nouns, adjectives, adverbs and conjunctions in the sentence through texts developed on the basis of various religions and teachings of the Turkish language during Turkish language's historical periods. In this view, this paper was created based on the evaluations based on the appearance of the *tapa* expression, which was first seen in the texts of Orkhon Turkic, known as the period of the inscriptions. In this study, it has been focused on the word *tapa* which is originated from the verb *tap*- “to find”. Firstly, a general investigation was carried out in terms of historical and contemporary Turkish

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı (Malatya, Türkiye), abdullahyildirim350@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2111-9874
[Makale kayıt tarihi: 13.05.2020-kabul tarihi: 20.06.2020; DOI: 10.29000/rumelide.752341]

dialects starting from the Old Turkic inscriptions about the *tapa* postposition. Then, some examples of fonetic forms and usage patterns of historical and contemporary Turkish dialects were given about the *tapa* postpositions. According to the used examples, the state suffixes in historical and contemporary Turkish dialects of the *tapa* postposition, its usage patterns and phonetic forms were tried to be revealed.

Keywords: Postposition, *tapa*, historical Turkish dialects, contemporary Turkish dialects

Giriş

Edatlar tek başlarına anlamı olmayan ad ve ad soylu sözcük ve sözcük gruplarından sonra gelerek anlam bakımından sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer açısından onlara hâkim ve eklendikleri sözcükler ile cümlelerin diğer sözcükleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözcüklerdir (Korkmaz, 2003: 1052; Ergin, 2003: 348).

Edatlar eklendiği isim, zamir, sıfat gibi isim soylu sözcük ve sözcük grupları ile birlikte edat grubu oluştururlar. Bu edat grubu cümlede, isimlerden önce kullanılırsa sıfat görevini üstlenir; sıfat ya da fiillerden önce kullanılırsa zarf görevi üstlenir (Korkmaz, 2003: 102).

Hacıeminoğlu (2015: 14), Arapça bir sözcük olan edat için “âlet” ve “vasıta” anlamında olduğunu belirterek gramerde anlamının ve yerinin tespitinde göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çeker. Edatları “donmuş” ve “kalıplaşmış” sözler olarak nitelendirip çekime girmeyen ama isim çekim eklerinin gördüğü vazifeyi bir bakıma gören sözcükler olarak açıklar.

Edatlar yapıları bakımından isim kökenli edatlar ve fiil kökenli edatlar olmak üzere ikiye ayrılır. Eski Türkçede isim kökenli *ara* “ara, arasında”, *artuḡ* “+dan / +den fazla”, *birle*, *birlen* “ile, beraber, birlikte”, *sıngar* “taraf”, *teg* “gibi” ve *üst* “üst, üstünde” edatlarını örnek gösterebiliriz. Fiil kökenli ise *tapa* (<tap-a) “+a / +e doğru”, *tegre* (<tegir-e) “etrafında, için”, *yana* (<yan-a) “yine, tekrar”, *taḡı* (<taḡ-ı) “ve”, *tegi* (<teg-i) “doğru, karşı, kadar” ve *aşnu* (<aşın-u) “önce” edatlarını örnek gösterebiliriz (Eraslan, 2012: 274-275).

Bu makalede fiil kökenli *tap-* “bulmak” fiilinden türeyen *tapa* “-e doğru, -e karşı” edatının eski Türk yazıtlarından çağdaş Türk lehçelerine olan tarihî serüveni ortaya konmaya çalışılmıştır. *tapa* edatının kökeni ile ilgili Türkologların görüşleri şu şekildedir:

Gabain (1988:94) *tapa* edatının *tap-* “bulmak” fiilinden türediğini belirterek “doğru, karşı” olarak anlamlandırır. Caferoğlu (2015: 224) *tap* sözcüğünü “arzu, istek” biçiminde anlamlandırıp *tapa* için “doğru, yönelmiş, yönetilmiş, karşı” biçiminde anlamlandırır. Hamilton (1998: 219) sözcüğü “yönüne, -e doğru” biçiminde anlamlandırır. Sözcüğün *tap-* “bulmak, elde etmek, kazanmak” fiilinin “-a” zarf-fiil ekini alarak ulaş biçiminde olduğuna şüpheyle yaklaşır. *tapa* edatının *tap* “istenilen, uygun olan, yerinde olan”, *tap-* “bulmak veya kazanmak” (bir isteği yerine getirmek, bir gereksinimi karşılamak, bir isteğe cevap vermek) ve *tap-* “hizmet etmek: tapmak” (birini tatmin etmek, birine istediğini / kendine uygun olanı sağlamak) fiillerinin kaynağı olabileceği ihtimali üzerinde durur. Gülensoy (2007:858) *tap-* fiilinin Orta Türkçede “tapmak, hizmet etmek; bulmak, sezmek” anlamında kullanıldığını belirtir. *tap-* fiilinin Anadolu ağızlarında “1. Bulmak; 2. Kapatmak; 3. Bir şeye tutkun olmak; 4. Başa kakmak; 5. Yapı, köprü vb. şeyler selden çökmek” anlamıyla yaşadığını gösterir.

Çalışmada *tapa* edatının eski Türk yazıtlarından başlanarak tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri üzerinde genel tarama yapılarak söz konusu edatın tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki fonetik şekilleri ve kullanım biçimleri ilgili örnekler verildi. Verilen örnekler doğrultusunda *tapa* edatının tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki geçirdiği fonetik şekiller ve durum ekleri ile beraber kullanım biçimleri ortaya konmaya çalışıldı.

1. Tarihî türk lehçelerinde *tapa* edatı

1.1. Orhon Türkçesinde *tapa*

Moğolistan bölgesi yazıtlarından Kül Tigin yazıtında 7, Bilge Kağan Yazıtında 14 ve Küli Çor yazıtında ise 1 kez olmak üzere toplam 22 kez *tapa* edatının isimlerin yalın durumuyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Uygur yazıtlarında ise bir örnek dışında isimlerin yalın durumuyla kullanıldığı görülmüştür. Şine Usu yazıtında tespit edilen bu örnek ise isimlerin belirtme durumuyla kullanılmıştır. Eksiz kullanılan bu örneklerde aslında işaretli bir belirtme durumu söz konusudur. Hunutlu (2019: 145), *tapa* sözcüğünün edat olarak kullanılmadan önce zarf-fiil olarak değerlendirilebileceğini, edat öncesinde gelen durum ekinde (bir şeyi) bul- fiilinin anlamsal özelliklerin etkili olduğunu belirtir. Orhon Türkçesinde *tapa* edatı genellikle millet isimlerinden sonra gelmiştir.

1.1.1. İsimlerin yalın durumu ile beraber

*yırgaru oguz bodun **tapa** ilgerü kitañ tatawı bodun **tapa** bérgerü tawgaç **tapa** ulug sü eki yégir[mi süledim] <...> (KT D 28)*

*altı çuw sogdak **tapa** süledimiz (KT D 31)*

*yaşıma kırkız **tapa** süledimiz (KT D 35)*

*ol yılka türgêş [**tapa** altun yışıg] (KT D 36)*

*keñeres **tapa** bardı (KT D 39)*

*yırgaru [oguz bo]dun **tapa** ilgerü kitañ tatawı bodun **tapa** bérgerü tawgaç **tapa** eki yégirm[i süledim] (BK D 23)*

*yêti yégirmi yaşıma tañut **tapa** süledim (BK D 24)*

*altı çuw [sogdak] **tapa** süledim (BK D 24-25)*

*êki otuz yaşıma tawgaç **tapa** süledim (BK D 25-26)*

***tapa** süledim çaça señün sekiz tümen sü birle süñüşdüm süsin anta ölürtüm altı otuz yaşıma çık bodun kırkız birle yağı boltı kem keçe çık **tapa** süledim örpente süñüşdüm süsin sançdım az [bodunug altı]m <...> içgertim yêti o[tuz yaşı]ma kırkız **tapa** süledim (BK D 26)*

*ol yılka türgêş **tapa** altun yışıg (BK D 27)*

*otuz yaşıma bês balık **tapa** süledim (BK D 28)*

oguz **tapa** süledim (BK D 32)

bèrye karlok bodun **tapa** süle tēp (BK D 40)

kışın kitan **tapa** süledim <...> [otuz artukı tokuz] yaşuma yazın tatawı **tapa** sü[ledim] (BK G 2)

karlok **tapa** <...> -galı barıp (KÇ D 8)

bars yılka çik **tapa** yorıdım (Ş.USU D 7)

kırkız **tapa** er ıdımış (ŞU D 10)

totok başın çik **tapa** (ŞU D 11)

sü karlok **tapa** (ŞU G 1)

karlok [**tapa**] er ıdımış (ŞU G 3/4)

karlok **tapa** tezip kirti (ŞU G 10)

1.1.2. İsimlerin belirtme durumu ile beraber

yèrin **tapa** bardı (ŞU G 6)

1.2. Eski Uygur Türkçesinde **tapa**

Eraslan (2012: 309) *tapa* “+a / +e doğru” çekim edatının yer ve yön ifadesi verdiğini, isimlerin yalın durumuyla birleşmesiyle oluştuğunu belirtir. Yapılan tarama neticesinde *tapa* edatının Eski Uygur Türkçesinde genellikle isimlerin yalın durumunda kullanıldığı görülürken bazen isimlerin ve zamirlerin belirtme durumuyla da kullanıldığı tespit edilmiştir.

1.2.1. İsimlerin yalın durumu ile beraber

ol kişi **tapa** kınğırtı (KİP 32)

amanç **tapa** barıp (AY 587/16)

ol bay[a][ğ]ut [o][ğ]lı **tapa** barıp (AY 597/20-21)

yètip içgerü kañı kan **tapa** kigürdi (İKP XXV-1,2)

kök teñri **tapa** ulıdı (İKP LXI-2,3)

uruñu **tapa** körü (MAİT 013-06-07)

teñri **tapa** körü (MAİT 013-30)

maytrı burkan **tapa** kelirler (MAİT 071.09,10).

bitkeçi körümçi **tapa** barır-lar (SY Jut.Sek. T 2.16,17)

[*k*]ün **tap[a]** kogurup (DAS 504)

közin kadaşları **tapa** (DAS 616)

ol érinç tnl(ı)glar **tapa** (DAS 1618)

atası oğlu **tapa** kelmiş teg (DAS 2411)

sögütnün butıkı **tapa** (DAS 3821)

1.2.2. İsimlerin belirtme durumu ile beraber

ataların **tapa** kelti (AY 605/14)

taşığ say-ıg **tapa** kıltı (HT V85-3)

ögüz suvın **tapa** (MAİT 046-05)

közin sıgun **tapa** (DAS 322)

közin br(a)hmadatê élig **tapa** (DAS 1156)

1.2.3. Zamirlerin belirtme durumu ile beraber

sıktayu mênî **tapa** kelip (MAİT 078-02)

bizni **tapa** küde (MAİT 089-30)

bizni **tapa** kelti (DAS 1691)

amrak köjilin sênî **tapa** (DAS 3929)

1.3. Karahanlı Türkçesinde *tapa*

Hacıeminoğlu (2008: 91) Batı Türkçesi dışındaki alanlarda *tapa* biçiminde kullanılan bu edatın *tap-*masterından zarf-fiil olduğunu belirterek hem çekim edatı hem de yön bildiren bir zarf olarak kullanıldığını açıklar. Yapılan tarama neticesinde Karahanlı Türkçesinde *tapa* edatının isimlerin yalın, belirtme, yönelme, ilgi durumlarıyla; zamirlerin yalın, belirtme, ilgi durumlarıyla ve isim-fiil eki *-mAk* ile kullanıldığı görülmüştür. *tapa* edatı ilk defa bu dönemde fiilimsilerle kullanılmıştır.

1.3.1. İsimlerin yalın durumu ile beraber

aya hukmin ajun **tapa** üggüçi yirip (AH 448-449)

uygur **tapa** başlanp (DLT III, 235)

çerig **tapa** yakıştı (DLT II, 103)

ya'ni idisi **tapa** (KTER 26-60a3)

köni yol tapa (KTER 27/30b2)

anıñ ögüri tapa (KTER 28/4a3)

ikegü fir^{av}n tapa (KTER 31/16a3)

kemi tapa toluğ yüklüg (KTER 34/38b2)

begler tapa uzadı (KB 889)

bu sözler tapa çın erse berü kelgil (KB 3260)

kadaşı tapa bardı (KB 3289)

yawalık tapa yarar mu (KB 4690)

andın yana taķ tapa (KB 5446)

meşrik tapa körür ağıdı (KB 5678)

1.3.2. İsimlerin belirtme durumu ile beraber

ilig tapa yüz urup (KB 578)

ilig tapa bardı (KB 5661)

1.3.3. İsimlerin yönelme durumu ile beraber

kölike tapa aydı (KTER 32/16b1)

1.3.4. İsimlerin ilgi durumu ile beraber

yağıñ tapa titrü bakıp (DLT III, 271)

koltıkñ tapa çıksun (31/42a1)

1.3.5 Zamirlerin yalın durumu ile beraber

olar tapa aytıkñı (KTER 30/77a1)

anlar tapa sende (KTER 33/58b2)

medine kendi tapa çıkargay (KTER 38/62b2)

1.3.6. Zamirlerin belirtme durumu ile beraber

añar sewük bizni tapa nelük keçtiñ (DLT I, 93-94)

1.3.7. Zamirlerin ilgi durumu ile beraber

anlarnıy tapa aytıy (KTER 30/51a3)

seniñ tapa yad kılgu belgürtse (KTER 30/51b3)

meniñ tapa (KTER 31/3a2)

seniñ tapa kanatıynı (KTER 32/22b3)

küşüşlük barça anıy tapa (KTER 33/70a2)

tarılgaylar anıy tapa qodşalar (KTER 38/56b1)

1.3.8. İsim-Fiil ekleri ile beraber

zikrin ay~~ma~~k tapa (KTER 38/55a1)

o~~q~~ımanlar elleşmek tapa (KTER 37/24a1-24a2)

kökni törütmek tapa ol bir tütün erdi (KTER 35/77b2)

1. 4. Harezmi Türkçesinde *tapa*

Harezmi Türkçesinde *tapa* edatı isimlerin yalın durumuyla ve zamirlerin ilgi durumuyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Mukaddimetül Edeb’de (Yüce, 2014), fiil cümlelerinden sonra yeni bir cümleye başlarken *anıy tapa* “onun üzerine” ifadesinin kullanımı oldukça fazladır. Bu örneklerde *tapa* sözcüğü edat görevinden sıyrılarak bağlaç görevi üstlenmiştir.

1.4.1. İsimlerin yalın durumu ile beraber

uçtmağ tapa nazır qılğıl tedi (NF 61-9)

Muhammeddin Necası tapa (NF 78-14)

musulmanlıq tapa ündegil (NF 139-6,7)

peygambar ‘as tapa qarşu keldi (NF 161-13)

rebbüngnüng şavabı tapa (NF 197-6)

qısırladı anı ol neme tapa (ME 7-1)

yokuş tapa yörüdi (ME 10-2)

çerigi-ni eli tapa (ME 29-7)

tangrı tapa (ME 45-6)

fulan tapa (ME 137-2)

ornu **tapa** (ME 155-1)

1.4.2. Zamirlerin ilgi durumu ile beraber

iştiyaqım sening **tapa** uzadı (NF 102-9)

anıñ **tapa** yazdı (ME 11-4)

aning **tapa** nerseni (ME 12-1)

1.5. Kıpçak Türkçesinde **tapa**

Kıpçak Türkçesinde *tapa* edatı farklı fonetik biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. İrşâdü’l-Mülûk Ve’s-Selâtîn ve Kitâb Fî İlmi’n-Nüşşab’da *tapa* “-e doğru” biçiminde; Baytaratu’l-Vâzıl’da *taba* “yana, tarafa” biçiminde; El-İdrâk Haşiyesi’nde *tebe* “... -doğru” biçiminde kullanılmıştır (Toparlı, vd., 2007: 262).

1.6. Çağatay Türkçesinde **tapa**

Atay (2014: 56) *tapa* edatının Çağatay Türkçesinde fazla örneğinin bulunmadığını ve sadece isimlerin yalın durumlarıyla kullanıldığını belirtir. Yapılan inceleme neticesinde söz konusu edat, Gülistan Tercümesinde (Berbercan, 2013) zamirlerin yalın durumuyla kullanıldığı bir örnekle tespit edilmiştir.

anlar **tapa** ıçda bërdi (GT 19 [10a])

1.7. Eski Anadolu Türkçesinde **tapa**

Batı Türkçesinin tarihî lehçesi olan Eski Anadolu Türkçesinde söz başı t > d değişiminin örneklerini *tapa* edatının *dapa* biçiminde kullanımıyla da görülmüştür. *tapa* edatı Eski Anadolu Türkçesinde isimlerin yalın, belirtme ve yönelme durumuyla beraber kullanılmıştır. Hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini bir arada gördüğümüz karışık dilli eserlerde söz başında t / d kullanım ikiliğini *tapa* edatında görmemekteyiz. Söz konusu edat Kissa-i Yusuf (Cin, 2004) metninde düzenli bir biçimde *tapa* biçiminde kullanılırken Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik (Canpolat, 2018) metninde düzenli bir biçimde *dapa* biçiminde kullanılmıştır. Karışık dilli eserlerde *tapa* edatının isimlerin yalın, ilgi durumuyla; zamirlerin yalın, ilgi; isim-fiil eklerinden *-mAk* ve şart kipi *-sA* ile kullanıldığı görülmüştür. *tapa* edatı ilk defa bu dönemde yardımcı fiillerle beraber kullanılmıştır.

1.7.1. İsimlerin yalın durumu ile beraber

rûb il **dapa** sığındırdı ken’ özin (YZ 5-3b-70)

gitdiler ken’ân **dapa** gör kim n’eder (YZ 12-7a-177)

beşir **dapa** dönübeni çağırur (YZ 14-8a-198)

‘aķıl **dapa** cāsus ħaber iletdi (RN 171)

men zaŖîfi ħikmet **tapa** sen sandurğıl (KY B2r-1)

cebra’ il uçmaķ **tapa** sefer kıldı (KY B11r7)

sézündü kervān **tapa** anlar keldi (KY B15v9)

yūsuf kirü melik **tapa** kelür emdi (KY D23v14)

müdām eger kökler **tapa** naẓar kılsa (KY 33r 10)

alķışlaşu mışır **tapa** varurlar emdi (KY B56v3)

kāfirleri islām **tapa** kıldı da‘vet (KY B78r7)

budaķları kök **dapa** yönelmiş bolur (BH XIV-25)

fır‘avn **dapa** ıddılar (BH XXX-24)

1.7.2. İsimlerin belirtme durumu ile beraber

eytdiler biz giderüz avın **dapa** (YZ 4-3a-45)

1.7.3. İsimlerin yönelme durumu ile beraber

gitdiler mısır’a **dapa** ol tañlarak (YZ 64-33a-950)

1.7.4. İsimlerin ilgi durumu ile beraber

köşküni ķoban gūruñ **dapa** barduğundan (BH 176a)

1.7.5. Zamirlerin yalın durumu ile beraber

oñsayu kendü **tapa** dartar emdi (KY B36r16)

kendü **dapa** irmes (BH 18)

1.7.6. Zamirlerin ilgi durumu ile beraber

anuñ **dapa** dirilmek isteyeler (BH LXXVII-30)

1.7.7. İsim-Fiil ekleri ile beraber

kuş kibi uçmak **tapa** uçar emdi (KY B76r2)

1.7.8. Yardımcı fiillerden sonra şart eki ile beraber

her kim mumdan köçdi erse bardı erse gūr erse **dapa** (BH 157a)

1.8. Çağdaş Türk lehçelerinde *tapa*

Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında *taba* “-e doğru; aracılığıyla, üzerinden, -den” edatının yönelme durumundan sonra çeşitli fonetik şekilleriyle yaşadığını görmekteyiz. Sadece Kumuk Türkçesinde bazen isimlerin ayrılma durumundan sonra, Karaçay-Balkar Türkçesinde ise daha çok isimlerin yalın durumundan sonra kullanılır (Alkaya, 2002: 517).

Özbek Türkçesinde *tamân* “doğru”; Kazak ve Kırgız Türkçesinde *taman* “doğru” biçimiyle yönelme durumundan sonra kullanılır (Buran, Alkaya, 2012: 187, 312, 357).

Öner, *tapa* edatının Tatar Türkçesi’nde *taba* ve *taban* biçimiyle yaşadığını belirtir. Bununla ilgili olarak şu cümleleri örnek gösterir:

*Akkayınga mängen kēbēk, min tormışta haman yaktıga, yukarıga **taban** yul aldım.* “Ak kayına çıkmış gibi, ben hayatta hep aydınlığa, yukarıya doğru yol aldım.”

*Bolıtlar da sēzge **taba** üttē, ciller istē tujan yaklarga* “Bulutlar da size doğru geçti, rüzgarlar esti memlekete.” (Öner, 2012: 732).

Sözcük Başkurt Türkçesinde de *taba* “doğru” ve *taban* “doğru” biçimleriyle yaşamaktadır (Yazıcı Ersoy, 2012: 795).

Alkaya, Nogay Türkçesinde bu edatın daha çok *tabagan* biçiminde görülürken, seyrek olarak da *tamagan* biçiminde görüldüğünü belirtir (2002: 517).

Öner; *tapa* edatının Kazak, Kırgız, Tatar, Başkurt ve Nogay Türkçesinde *taban*, *taman*, *tabagan*, *tamagan* gibi fonetik şekillerinde vasıta ekinin kalıplaştığını belirtir (1999: 6).

Kırım-Tatar Türkçesinde *taba* “doğru” biçimiyle yaşar. Yüksel bununla ilgili olarak şu cümleyi örnek gösterir:

*Evge **taba** yür, laf bar... -dedi.* “Eve doğru git, konuşmamız lâzım, dedi.” (2012: 867).

Sözcük Kumuk Türkçesinde *taba*, *tabaq* ve *tabalaq* “-e doğru; tarafından, yönünden” biçimiyle yaşamaktadır. İsimlerin hem yönelme hem de çıkma durumuyla kullanılır. İsimlerin yönelme durumuyla kullanıldığında “-e doğru” anlamında iken çıkma durumuyla kullanıldığında “tarafından, yönünden” anlamlarını kazanır: *üyge **taba*** “eve doğru”, *mağa **taba*** “bana doğru”; *köpürden **taba*** “köprü tarafından” (Pekacar, 2012: 999).

Tuva Türkçesinde sözcük *deppe* biçiminde kullanılıp cümle sonunda pekiştirici unsur olarak görev yapar (Arıkoğlu, 2012: 1212). Öner sözcüğün Tuva Türkçesinde *-diva/-tva*, *-duva/-tuva* “... doğru” biçiminde eklediğini belirtir (1999: 5).

1.9. *tapa* edatının türevi “*taparu*”

Hacıeminoğlu (2015: 87) yön bildiren bir sözcük olan *tapa* edatının *-ru* yön eki alarak anlamın daha da kuvvetlendirdiğini belirtir. *taparu* edatı; Karahanlı Türkçesinde Atabetü’l-Hakâyık, Dîvânü Lügâti’t-Türk, Kutadgu Bilig’de ve karışık dilli eser olarak nitelendirilen Behcetü’l-Hadâik fî Mev’izati’l-Halâik’de tespit edilmiş olup Türk dilinin tarihî ve çağdaş diğer lehçelerinde varlığı tespit edilmemiştir.

1.9.1. İsimlerin yalın durumu ile beraber

*uluğluk **taparu** elig sunduğun* (AH 286)

*hacib **taparu** okıp* (KB 521)

қадашым **taparu** yo *çun* (KB 6279)

kök **daparu** (BH XLIV -19)

1.9.2. İsimlerin belirtme durumu ile beraber

ilig taparu oқа (KB 5830)

1.9.3. Zamirlerin ilgi durumu ile beraber

bilge erig bulup sen baqqıl anıy taparu (DLT III, 440)

Sonuç

1. Bu makalede *tapa* edatı, eski Türk yazıtlarından başlanarak tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri özelinde incelenerek genel bir tarama yapılmıştır. *tapa* edatının tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin hemen hepsinde çeşitli kullanım biçimleri ve fonetik şekilleriyle varlığı tespit edilmiş olup *tapa* edatının tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri tablolaştırılarak aşağıda gösterilmiştir:

<i>tapa</i> edatının geçtiği yer	Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimi	Anlamı
Orhon Türkçesi	<i>tapa</i>	“-e doğru, -e karşı”
Eski Uygur Türkçesi	<i>tapa</i>	“doğru, yönüne, yönelmiş, yönetilmiş, karşı”
Karahanlı Türkçesi	<i>tapa</i>	“-e doğru, -e karşı”
Harezm Türkçesi	<i>tapa</i>	“-e doğru, -e karşı, -nın üzerine”
Kıpçak Türkçesi	<i>tapa, taba, tebe</i>	“-e doğru, yana, tarafa”
Çağatay Türkçesi	<i>tapa</i>	“-e doğru, -e karşı”
Eski Anadolu Türkçesi	<i>tapa, dapa</i>	“-e doğru, -e karşı, tarafına”
Özbek Türkçesi	<i>tamân</i>	“-e doğru; aracılığıyla, üzerinden, -den”
Kazak Türkçesi	<i>taman</i>	“-e doğru; aracılığıyla, üzerinden, -den”
Kırgız Türkçesi	<i>taman</i>	“-e doğru; aracılığıyla, üzerinden, -den”
Tatar Türkçesi	<i>taba, taban</i>	“-e doğru; aracılığıyla, üzerinden, -den”
Başkurt Türkçesi	<i>taba, taban</i>	“-e doğru; aracılığıyla, üzerinden, -den”
Nogay Türkçesi	<i>tabagan, tamagan</i>	“-e doğru; aracılığıyla, üzerinden, -den”
Kırım-Tatar Türkçesi	<i>taba</i>	“-e doğru”
Kumuk Türkçesi	<i>taba, tabaq, tabalaq</i>	“-e doğru; tarafından, yönünden”
Tuva Türkçesi	<i>-dva/-tva, -duva/-tuva (Ekleşmiş biçimi)</i> <i>deppe</i>	“-e doğru”

2. *tapa* edatı tarihi seyri içerisinde isimlerin ve zamirlerin yalın, belirtme, yönelme, ilgi durumuyla; isim-fiil eki *-mAk* ile ve yardımcı eylemlerden sonra şart kipiyle kullanıldığı görülmüştür. *tapa* edatı; zamirlerle ilk defa Uygur Türkçesinde, isim-fiillerle ilk defa Karahanlı Türkçesinde ve yardımcı fiillerle ilk defa karışık dilli eserlerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

3. Mukaddimetül Edeb’de fiil cümlelerinden sonra yeni bir cümleye başlarken *anın tapa* “onun üzerine” ifadesi kullanımı oldukça fazladır. Bu örneklerde *tapa* sözcüğü edat görevinden sıyrılarak bağlaç görevi üstlenmiştir.

4. Çağdaş Türk dillerinde *tapa* edatı, genellikle isimlerin yönelme durumlarıyla çeşitli fonetik biçimlerde yaşadığı tespit edilmiştir.

5. *tapa* edatının türevi olan *taparu* edatı ise sadece Karahanlı Türkçesinde ve karışık dilli eserlerde kullanıldığı görülürken diğer dönem metinlerinde varlığı tespit edilmemiştir.

Kısaltmalar

AH: Atabetü’l-Hakâyık

AY: Altun Yaruk

BH: Behcetü’l-Hadâik fî Mev’izati’l-Halâik

BK: Bilge Kağan Yazıtı

DAS: Daşakarmapathâvadânamâlâ

DLT: Dîvânü Lügâti’t-Türk

GT: Çağatayca Gülistan Tercümesi

HT: Hsüen Tsang Biyografisi

İKP: İyi ve Kötü Prens

KT: Köl Tegin Yazıtı

K TER: Kur’an Tercümesi Rylands Nüshası

KB: Kutadgu Bilig

KÇ: Küli Çor Yazıtı

KİP: Kuanşi im Pusar

KY: Kıssa-i Yusuf

ME: Mukaddimetü’l-Edeb

MAİT: Maitrisimit Nom Bitig

NF: Nehcü’l- Ferâdis

RN: Risâletü’n-Nushiyye

SY: Sekiz Yükmek

ŞU: Şine Usu Yazıtı

YZ : Yusuf u Züleyha

Kaynakça

- Alkaya, E. (2002). *Kuzey grubu Türk lehçelerinde edatlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıkoğlu, E. (2012). “Tuva Türkçesi”. *Türk lehçeleri kitabı*. Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Ankara: Akçağ. s. 1149-1228.
- Atalay, B. (1985). *Divanü lügat’it-Türk tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atay, A. (2014). *Çağatay Türkçesinde edatlar*. Konya: Çizgi.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun yaruk sudur VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2014). *Orhon yazıtları*. Konya: Kömen
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Berbercan, M. T. (2013). *Çağatayca gülistan tercümesi*. Ankara: Hâkim.
- Boz, E. (2017). *Risâletü’n-nushiyye*. Ankara: Gazi.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2012). *Çağdaş Türk lehçeleri*. Ankara: Akçağ.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü’l-hadâik fî mev’izati’l-halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Cin, A. (2004). *Kıssa-i Yusuf (inceleme-metin-dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.
- Derleme Sözlüğü (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J., Tezcan, S., Zülfikar, H., Ata, A. (2014). *Mahmud bin Ali nehcü’l-ferâdis*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon I-II*. Harrassowitz: Wiesbaden.
- Ergin, M. (2003). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk dilinde edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Hamilton, J. R. (1998). Budacı *İyi ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası*. Çev. Ece Korkut, İsmet Birkan, Yay. Mehmet Ölmez. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hunutlu, Ü. (2019). Türk dilinde çekim edatlarının isim hâli tercihleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 8/1. 133-158.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Pekacar, Ç. (2012). “Kumuk Türkçesi”. *Türk lehçeleri kitabı*. Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Ankara: Akçağ. s. 939-1008.
- Öner, M. (1999). Türkçede edatlı (sentaktik) isim çekimi. *Türk Dili* 565. 10-18.

- Öner, M. (2012). “*Tatar Türkçesi*”. *Türk lehçeleri kitabı*. Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Ankara: Akçağ. s. 679-748.
- Tekin. Ş. (1976). *Uygurca metinler II, maytrisimit, burkancılaring mehdisi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- Tekin, T. (1989). *XI. Yüzyıl Türk şiiri, divānu lügātî’t-Türk’teki manzum parçalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Yazıcı Ersoy, H. (2012). “*Başkurt Türkçesi*”. *Türk lehçeleri kitabı*. Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Ankara: Akçağ. s. 749-810.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü’l-edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yüksel, Z. (2012). “*Kırım-Tatar Türkçesi*”. *Türk lehçeleri kitabı*. Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Ankara: Akçağ. s. 811-882.